רק הירוק או אולי שועל ורוד?

מאת בלהה רובינשטיין

חמוטל בר־יוסף, „רק הירוק", שירים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"א, 32 עמ'.

ספר שיריה האחרון של חמוטל בר־יוסף הוא אסופה של שירים, שחלקם התפרסמו בבמות ספרותיות שונות, וחלקם חדשים. השירים סובבים סביב גילויים שונים בחייה של אשה: יחסיה עם הגבר, עם הילדים, ובמיוחד — המתיחות בין תביעות היום־יום של חיי המשפחה לבין רצון בלתי נלאה לפרוץ את המסגרת התובענית של הבית. בצד נושאים אלו, שכבר הופיעו בספרי השירה הקודמים של המשוררת, מועלה עוד היבט בעולמה של אשה בישראל: בת, אחות, אם מול העימות האלים בין יהודים לערבים — החל בימי מלחמת השחרור ועד לימים העכשוויים.

לא אאריך בהצגת התימאטיקה של השירים. הם מביעים עצמם בבירור, וכל תיאור נוסף גורע, להערכתי. העניין שהשירים מעוררים בקורא אינו כרוך דווקא בצד התוכני שלהם. יש דבר אחר בשירים, שמעורר סקרנות ורצון לקראם שנית, ואז מתגלה היופי המיוחד שבאחדים מהם.

אף על פי שאלו שירים „של אשה", קשה להדביק להם את התואר „שירה נשית" במובן המקובל והשכיח של המושג. אי אפשר לומר שיש בהם רכות מתפייטת, כשם שאי אפשר לומר שיש בהם אגרסיביות נשית, נוסח ה„אשה המורדת". במקום זה יש בשירים צירוף מעניין של רכות וקשיחות; של אימהות מודעת לעצמה וקאפריזיות ילדותית; של התמכרות פתוחה והסתגרות חשדנית. כל אלה מצטרפים יחד ליישות „נשית" מיוחדת ומעניינת.

לכן תהיתי אם מלים כמו „רק הירוק השקוף..." מבטאות את רוח הספר, מלים של זרימה רפה ונינוחה, או אולי מיטיב לעשות זאת „שועל ורוד תאב לנגוס..." — גם בשל נחישות הרצון הנחרצת בו, וגם — ואולי בעיקר — בשל הצירוף המעורר של ה„ורוד" עם שועל תאותן ונשכני.

ננסה למצוא את התשובה לתהייה זו בשירים עצמם:

אף שהשירים מביעים ברובם תחושת אי־נוחות, שמבקשת ביטוי ופורקן, ניכר בבירור ריסון עצמי שקול ומאוזן בסגנון הכתיבה: במיבנה, בתמונות ובצלילים. בולטת מאד הנטיה לארגון מיבני קפדני וממושמע, וניכר שהמשוררת שולטת בצורות ארגון שונות של שיר: תבניות חוזרות, שאלות ותשובות, ארגון דינמי של משפט ע"י טורי השיר, תמונות מרכזיות מתפתחות. אלא שהמבניות הממושמעת מסתירה בתוכה זעקה, שמתפרצת בצורות שונות.

ארגון השיר על בסיס תבניות חוזרות בולט בשירים כמו „מקח", „יש", ו„התפרשות". (האנאפורות בטור הראשון בכל בית). שירים מאורגנים ומחושבים כאלה עשויים להיות משעממים ונדושים; אלא שהם נחלצים ממלכודת השיגרה ע"י השבירה המפתיעה שבשורה האחרונה בשיר. ב„מקח" — „והרי בנשיכה אחת יכולת להיווכח" — פותר וגם מבטל את ערך ההתמקחות והמעקב המאומץ שבשני הבתים הקודמים: ב„יש" יש שבירה מעניינת יותר. לכאורה מציעה השורה האחרונה „ולמה לא געגועי הזיווג של להקת פרפרים זכרים" אפשרות אחרת, נוגדת לזו שבאנאפורות „יש מות בתוכי / כמו...". (הן בשל הניגוד שבין „זיווג" ו„מוות", והן בשל הניגוד שבין הדימוי הקשיח והסגור „כמו אבנים בכליות"... „כמו עופרת בשדירים"... „כמו רסיס הזכוכית הזעיר שחדר לגולגלתה..." והדינאמיות הבהירה והמתפרצת של „להקת פרפרים זכרים"). אבל זה ניגוד מדומה, כיוון שגעגועי הזיווג של הפרפרים הזכרים חורצים את דינם למוות, בתוך מסגרת של חוקיות קיום קשוחה וסגורה. „התפרשות" אינו בנוי על שבירה מפתיעה של האנאפורה אלא על פיתוח פנימי, שמסתמן בחילופי הנשוא בטור החוזר, ובתנודות חוזרות של ממשות ודמיון, תמונות ריאליות ותמונות מטאפוריות. תנודות אלה מבטאות את המתיחות שבין קירבה לבין ריחוק ביחסי אם וילדיה. מצד אחד — שמחה על תהליך התבגרותם; ומצד שני — רצון חזק לא־מודע להקפיא את הזמן, להישאר בנקודת המוצא. מתיחות זו מובעת גם בתחילת השיר וגם בסיומו; אלא שבתחילת השיר יש מודעות שקולה לעובדה שתהליך הגדילה וההבשלה כרוך בהתרחקות מן האם: „וריח הינקות שהייתי שואפת ממנו לשכרה / מעורב בשארית דמי, הולך ומתאדה". הקשר החושני בין האם לילדים אינו מבטל מודעות זו, אלא מסייע ליצירת תחושת השלמה עם המצב. בסיומו של השיר, לאחר נסיונות כושל חוזרים למנוע תהליך זה, מקבלת אותה מודעות גוון פנטסטי, כמעט מיתי: „הם נפזרים מתוכי לארבעה עברים / הם מושיטים אליהם שועלים ופרפרים / הם מסובבים את העולם בריחות לא מוכרים". וכך נוצרת זרות בתוך זרות, כשהמטאפורה המסיימת שוברת את ההסכמה השקולה שבתחילה.

צורה אחרת של ארגון לוגי ממושמע מצויה בשירים כמו „כאשר נספג החלב...", „חשבון" ו„צפור כנף". שירים אלה מאורגנים במסגרת של שאלה ותשובה, תמיהה המבקשת לבוא לפתרונה ואינה מצליחה. טיב השאלות שונה משיר לשיר. יש והשאלה אינה אלא הבעת משאלה שאינה מתממשת: „למה לא אספג גם אני אל בין קיפולי משאלותיכם די (כאשר...) יש והשאלה מבטלת את עצמה, כיוון שהתשובה לה מצויה מראש. („חשבון") ויש שהשאלה מאפשרת תשובה — אירונית אמנם — אבל [illegible] בה („ציפור כנף"). בשירים „כאשר..." ו„חשבון" הזעקה מגולמת באי מימושה של המשאלה או בביטול התשובה. מעניין יותר השיר „ציפור כנף":

„צפור כנף יש גם לי בבית / שמנקר את כבדי מדי בוקר / ושר / למה, מוגת לב שלי, למה לסלע? / כי אני אוהבת ללטף עשבי ים [illegible] כהה / רכים כמו כנף ציפור". התמונה הרומנטית שברקע מוקטנת בצורה אירונית, כשהאירוניה מכוונת אל ה„אני" השר. ארגון התמונה הוא דו־מימדי: גם בתבנית של שאלה ותשובה, וגם ב[illegible] הפנימי של השיר, שממקד את הכאב ואת [illegible] האירוני במלה האחת „ושר". בדרך זו מתעמקת האירוניה העצמית, ונעשית ביטוי כן לצירוף של אכזבה ותקווה, של אהבת ההורס. של דו־משמעות של כוח וחולשה.

דוגמאות אלה מצביעות על אפשרויות שונות של ריסון הזעקה ומתן הפורקן לה בתוך צורות [illegible] בתבנית לוגית.

שירים אחרים מושתתים על ארגון דינמי. כאן אין כמעט מקום לתבניות חוזרות במתכונת שהוצגה לעיל, כיוון שהשיר מתמקד ביחידה תחבירית אחת. שבירת המשפט לטורים יוצרת דינמיקה של זרימה ובלימה. מבין השירים הבנויים כך נראים לי ראויים להתייחסות מפורשת השירים: „המכחול" ו„רק הירוק". ב„רק הירוק" יש זרימה של אושר, שמובעת בהרמוניה של צבעים חמים וצלילים רכים. שורות כמו: „רק הירוק השקוף לשמש של עלה הגפן..." או: „ונמצץ באויר נעצם עינים בתנודות ראש מאשרות אישר נוסע שכור..." ממחישות את המלודיקה של השיר, שמושגת ע"י קישור הצליל של העיצורים במלים התוכפות. הצבעים: ירוק, זהב, מתמזגים זה בזה לא רק בשל היותם צבעים „חמים", אלא גם בשל האיכות המשמעותית שנוספת להם ע"י חום השמש, הממיס והמהפנט. בפיתוח ריתמי איטי וזורם מתאחדים הצלילים והצבעים ל„אויר מוזהב, מצלצל של סוף / מוצקיות הקיץ". אבל למרות החן והנועם שבשיר קשה להבין מדוע נבחר דווקא הוא לשמש כותרת לספר כולו. התמונות והצלילים שבשיר, הרזיגנציה שבו, מזכירים יותר מדי את שיריה של זלדה, ופחות את שיריה האחרים של חמוטל בר־יוסף. לעומת זאת, שיר כמו „המכחול" מיטיב יותר לבטא שירה זו. כאן מתאפשר הצירוף הבלתי אפשרי בין היום־יומי חסר הערך, („מלפפונים כבושים עם הרכת שום כתוש ועלי גפן קטופים") ובין היקר והחד־פעמי („שמש בדמות אגרטל כחלחל מזכוכית..."); הדינמי מתאחד עם הסטטי: „זכוכית חברון תוספת", הריאלי מתקשר לפנטסטי: „שועל ורוד תאב לנגוס"... „שמים מתנדנדים שלא נפרשה עליהם מפה לבנה" והכל יוצר ממשות שלמה של סבך יחסים קיימים וחזקים — אך גם תלויים על בלימה. ניגודיות פנימית זו מובעת בתמונות מודחסות, שבמבט ראשון נראה שאין ביניהן קשר; אבל בסופו של דבר נוצר צירוף מעניין של תמונת „פנים" ותמונת „חוץ", כשהמטאפוריקה הביתית מקבלת מובן מיוחד ע"י המכחול המערבב לא רק את „חיי עם חייך", אלא גם אביזרי הבית ה„נמוכים" עם ישויות טבעיות „גבוהות". שיר זה מגלם, אם כך, את השגור והמפתיע, המרוסן והמתפרץ שבשירי חמוטל בר־יוסף, ונראה לי שזהו הצד היפה והמושך שבהם.

אם לדבר על „אהבות" ו„רתיעות" — אהבתי שיר כמו „תצעקי", במיוחד בשל יכולת העשרת משמעות המלה בצורות שונות. יש בשיר ארגון ריתמי מעניין: „תצעקי, כבשה אחת / מטומטמת מחשכים, תצעקי / כבשה..." המלה הפותחת יוצרת אילוזיה של שפה מדוברת, ע"י השיבוש הלשוני. אבל הסמיכות מחייבת לקשור את „מטומטמת" ל„מחשכים" — וכך נוצר קונטקסט שיוצר מובן חדש גם ל„מטומטמת" וגם ל„כבשה". מעברים מלשון דנוטטיבית ללשון קונוטטיבית, למשל: „משתגעת / מגעגועים למים, גם כי תלך בכל הנגריה..." קושרים את התיאור הריאלי הנמוך למזמורי הכמיהה לה' שבספר תהילים. ובהמשך — הצליל שקושר את ה„גבוה" וה„נמוך": „בכל איזור התעשיה אין קול, אין כול קול מלבדה, שמקלקלת לך את השבת..." כל אלה מובילים למשמעות המושאלת, הסובייקטיבית מאד שבשיר — כשהמעבר מהריאלי המצומצם למטאפורי הרחב אמין מאד. לעומת זאת לא אהבתי את השירים ה„פוליטיים" שבספר. כאן נראה לי, שהמאניירה לשמה שולטת; שחסר אותו גיבוש פנימי המושג ע"י תהליך מתמשך של התלבטות אדם עם עצמו.

אבל בעיקרו של דבר, זהו ספר מעניין וטוב, שכדאי מאד לקראו ולשוב לקראו.

15.4.82 דבר

דוגמה[1] של טקסט

[1] דוגמה של הערה